

Franciszek Sztabiński\*

## ANKIETA DO ANKIETERA: ŹRÓDŁO INFORMACJI CZY DEZINFORMACJI O WYWIADZIE KWESTIONARIUSZOWYM?<sup>1</sup>

*W literaturze metodologicznej ankietę do ankietera po wywiadzie kwestionariuszowym często określa się jako narzędzie oceny i selekcji poszczególnych wywiadów. Analizując odpowiedzi tych samych ankieterów na ten sam temat, pochodzące z dwóch rodzajów ankiet oraz relacje różnych ankieterów z tego samego wywiadu, próbuję rozstrzygnąć czy informacje w nich zawarte rzeczywiście mogą stanowić podstawę takiej oceny.*

*Materiałami, które stanowią podstawę rozważań są „Aneksy dla ankietera” po wywiadach zrealizowanych w badaniu Polski Generalny Sondaż Społeczny '94 oraz „Ankiety do ankietera” z prowadzonych na marginesie PGSS specjalnych badań metodologicznych.*

*Informacje zawarte w „Aneksach” i „Ankietach” oceniam z punktów widzenia ich kompletności (występującego odsetka „braków danych”) oraz wiarygodności (zgodności odpowiedzi udzielanych na analogiczne pytania przez tych samych ankieterów).*

*Przeprowadzone analizy upoważniają do sformułowania wniosku, iż ankietę do ankietera w żadnym przypadku nie może stanowić podstawy oceny jednostkowego wywiadu. Informacje w niej zawarte mogą stanowić co najwyżej podstawę ogólnej, ale przybliżonej oceny społecznej sytuacji całego badania.*

### PROBLEM

Jedną z cech badań surveyowych prowadzonych techniką wywiadu kwestionariuszowego jest to, że w momencie ich rozpoczęcia badacz praktycznie traci kontrolę nad ich realizacją: nie wie w jakich warunkach przebiegały rozmowy, czy były prowadzone przez właściwych (odpowiednio przeszkolonych) ankieterów, z właściwymi, tzn. wylosowanymi respondentami itd. Dlatego też każdy badacz po ich zakończeniu dokonuje, a przynajmniej powinien dokonać oceny zebranego materiału. Jest to klasyczne zalecenie, które zamieszcza się w podręcznikach jako standard

---

\* Uwagi do autora lub prośby o nadbitki prosimy kierować do: Franciszek Sztabiński, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 00-330 Warszawa, Ul. Nowy Świat 72, tel. 26 96 17, E-mail: RTFIS at PLEARN.

<sup>1</sup> Praca wykonana w ramach grantu KBN nr 1 P109 039 04: Ankieter jako źródło zniekształceń w procesie badawczym, kierowanym przez P. B. Sztabińskiego.

(Hyman 1954: 32; Riesman 1958: 267, 282; Sellitz i in. 1960: 240–242 oraz: Gostkowski 1966: 48–49, 59; Nowak 1965: 86–87). Ocena ta może być dokonywana:

- Ze względu na różne kryteria (jej przedmiotem mogą być różne aspekty rzetelności pracy ankietera, zgodność logiczna uzyskanych informacji, ich kompletność itp.)
- w różnym zakresie (ocena ta może być sformułowana na podstawie analizy całości materiałów lub ich części: większej lub mniejszej) oraz
- różnymi sposobami, tzn. przy zastosowaniu procedur „terenowych” (kontrolnej ankiety pocztowej, powtórnego wywiadu itp.) lub „nieterenowych”, a więc np. prowadząc analizę wypełnionych kwestionariuszy, porównując zebrane dane z danymi istniejącymi, ale także wykorzystując informacje zawarte w tzw. ankiecie do ankietera lub aneksie dla ankietera (Sztabiński F. 1995: 49–60).

Wśród procedur pozwalających na ocenę zebranego materiału na szczególną uwagę, ze względu na powszechność stosowania, zasługuje ostatnia z wymienionych — ankieta do ankietera. Pojawia się ona bowiem w kwestionariuszu niemal każdego badania. Zazwyczaj stanowi ona jego integralną część i winna być wypełniana bezpośrednio po przeprowadzeniu wywiadu. Ankieta taka zawiera z reguły wyniki obserwacji ankietera, odnoszące się jednak nie do poszczególnych pytań, lecz raczej do zachowań respondenta, jego stanów emocjonalnych i postaw, a także charakterystyk sytuacji wywiadu (np. obecności osób trzecich). Przyjmuje się tutaj założenie, iż takie czynniki, jak rozumienie pytań przez respondenta, trudności ekspresji, zainteresowanie respondenta wywiadem, zniecierpliwienie, obecność innych osób itd., mają wpływ na uzyskiwane odpowiedzi. Stąd, na podstawie tych informacji można wnosić o wartości zebranych materiałów. Przykładowo, jeśli respondent prosi wielokrotnie o powtórzenie lub wyjaśnienie pytania, można przypuszczać, iż nie rozumiał on ich, bądź, na udzieloną odpowiedź miał wpływ ankieter (Groves 1989: 337–341). Dlatego ankieta do ankietera bywa niekiedy określana jako narzędzie dostarczające materiałów do oceny i selekcji poszczególnych wywiadów i interpretacji danych (Lutyńska 1968: 185–188, 233). Wskazuje się przy tym, że jedną z jej funkcji jest kontrola przebiegu badania, tj. prawidłowości pracy ankieterów, sytuacji badania itd. (Szostkiewicz 1968: 172). Ogólnie zatem przyjmuje się, iż ankieta do ankietera może być narzędziem pozwalającym na ocenę jednostkowego wywiadu pod kątem: warunków jego realizacji (miejsce, atmosfera, czas wywiadu, ewentualny udział osób trzecich), kooperatywności respondenta, jego wiarygodności itd.

Zawsze jednak, gdy dokonuje się jakiegokolwiek oceny, pojawia się problem wiarygodności informacji, które stanowią jej podstawę. Innymi słowy, chodzi o ocenę wartości informacji służących do oceny wartości danych z badań zasadniczych — w tym konkretnym przypadku — o ocenę informacji z ankiety do ankietera. Formuluje się co prawda, mniej lub bardziej *explicite*, pewne zastrzeżenia dotyczące materiałów uzyskiwanych za pomocą tego narzędzia (Lutyńska 1992: 50; Słomczyński 1992: 50), często jednakże mają one charakter intuicyjny i dotyczą jedynie niektórych danych. Generalnie jednak stwierdza się, iż informacje te są miarodajne (zob. Lutyńska 1968: 231–235).

Czy jednak rzeczywiście tak jest, czy informacje zawarte w ankiecie do ankietera mogą stanowić podstawę oceny wywiadu, a co więcej, podstawę ewentualnego jego wyeliminowania?

Skoro informacje zawarte w ankiecie do ankietera służyć mają tym celom, muszą spełniać dwa podstawowe warunki: po pierwsze, muszą być kompletne, po drugie zaś — wiarygodne. W pierwszym przypadku chodziłoby o ocenę ankiety do ankietera ze względu na zawarte w niej informacje, a więc liczbę ewentualnych pominięć odpowiedzi na poszczególne pytania (tzw. „braki danych”); w drugim zaś — o ocenę ankietera jako wiarygodnego informatora. Przyjmując powyższe rozróżnienie, można dokonać oceny ankiety do ankietera i na tej podstawie udzielić odpowiedzi na postawione powyżej pytanie.

## MATERIAŁY

Materiałami, na których oparte zostaną dalsze rozważania, są „Aneksy” dla ankietera po wywiadach zrealizowanych w badaniu Polski Generalny Sondaż Społeczny '94 (Cichomski i Sawiński 1994) oraz „Ankiety do ankietera” z prowadzonych na marginesie PGSS, metodologicznych badań poświęconych problemom zniekształceń procesu badawczego (Sztabiński P. 1996: 159–168). „Aneks” ten, jak i „Ankieta” wypełniał każdy ankieter, po każdym zrealizowanym wywiadzie PGSS'94.

„Aneks”, stanowiący integralną część kwestionariusza, zawierał pytania dotyczące warunków prowadzenia wywiadu PGSS i ankiety International Social Survey Programme (ISSP), a więc: terminu ich realizacji (dzień i miesiąc), czasu realizacji, sposobu wypełnienia ankiety ISSP, postawy respondenta wobec wywiadu, rozumienia pytań i pytań trudnych dla respondenta w wywiadzie oraz obecności osób trzecich w trakcie badania.

„Ankieta do ankietera”, ze względu na jej metodologiczne cele, była znacznie obszerniejsza i zawierała 47 pytań atomicznych, dotyczących ewentualnych obaw respondenta w związku z wywiadem, jego postawy w różnych fazach wywiadu, rozumienia, trudności i drażliwości pytań, atmosfery w trakcie wywiadu oraz postrzegania respondenta przez ankietera. Generalnie, pytania te z założenia stanowiły uzupełnienie i rozwinięcie problemów będących przedmiotem „Aneksu”.

W odniesieniu do każdego z ponad 1600 zrealizowanych w badaniach PGSS'94 wywiadów dysponowano więc informacjami pochodzącymi z „Aneksu” dla ankietera i „Ankiety do ankietera”.

Niezależnie od powyżej scharakteryzowanych, w dalszych rozważaniach będą odwoływać się również do innych materiałów zebranych w ramach realizacji wspomnianego programu metodologicznego. Będą to także „Aneksy dla ankietera” i „Ankiety do ankietera”, ale odnoszące się nie do zasadniczych wywiadów PGSS'94, lecz wywiadów obserwowanych. Wywiady te ankieterzy prowadzili na podstawie kwestionariusza PGSS, jednakże w obecności specjalnie wyselekcjonowanych obserwatorów. Zadaniem ankietera było zadawanie zawartych w nim kolejnych pytań i notowanie odpowiedzi respondenta (z ich punktu widzenia był więc to wywiad „standardowy”), obserwator z kolei zobowiązany był do notowania odpowiedzi respondenta i wyników obserwacji sytuacji badania. Po zakończonym wywiadzie, ankieter, jak i obserwator wypełniali zamieszczony w kwestionariuszu „Aneks dla ankietera” i, dodatkowo, wspomnianą „Ankieta do ankietera”.

W rezultacie zebrano po 68 „Aneksów” i „Ankiety” wypełnionych przez ankierów i obserwatorów, opisujących sytuację i warunki realizacji tych samych wywiadów.

## WYNIKI

Jak wspomniano, informacje służące do oceny materiałów z badań zasadniczych muszą spełniać dwa podstawowe warunki: po pierwsze muszą być kompletne, po drugie zaś — wiarygodne. W związku z tym, scharakteryzowane powyżej materiały oceniane będą ze względu na owe dwa kryteria. W pierwszej kolejności porównana zostanie kompletność „Aneksów” i „Ankiety” wypełnianych przez tych samych ankierów, następnie „Aneksów” wypełnianych przez ankierów oraz obserwatorów i wreszcie, „Ankiety” ankierów i obserwatorów.

### KOMPLETNOŚĆ INFORMACJI STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ OCENY MATERIAŁÓW Z BADAŃ

Które z narzędzi opisu sytuacji wywiadu — „Aneks” czy „Ankieta” — przynosi bardziej kompletne informacje dla potrzeb oceny wywiadu?

Jak wspomniano, „Aneks dla ankiera” zawierał ogólne pytania dotyczące sytuacji i warunków wywiadu PGSS'94 (w sumie, poza danymi „ewidencyjnymi”, było ich 9). Jeśli przeanalizuje się kompletność informacji na poszczególne pytania „Aneksu”, uzyskanych od wszystkich ankierów okaże się, iż odsetek „braków danych” waha się od 0 do 1,2% (przy średnim odsetku 0,4%). Braki informacji w ogóle nie występują w przypadku pytań „ewidencyjnych” (numer wywiadu, numer ankiera dzień i miesiąc realizacji wywiadu), stosunkowo najmniej — w granicach 0,1% - 0,5% — jest ich w pytaniach o „czas trwania wywiadu”, o „sposób wypełnienia ankiety ISSP”, o „rozumienie pytań kwestionariusza PGSS” oraz „obecność osób trzecich”. Największy odsetek „braków danych” występuje natomiast w pytaniach o „postawę respondenta wobec wywiadu PGSS”, „pytania trudne w kwestionariuszu PGSS” oraz „czas wypełniania ankiety ISSP” (odpowiednio 0,8%, 0,9% i 1,2%).

W przypadku „Aneksów” wypełnianych przez ankierów obserwowanych odsetek „braków danych” waha się od 0 do 4,4% (przy średnim odsetku równym 0,8%). Podobnie jak w „Aneksie”, braki informacji nie wystąpiły w pytaniach „ewidencyjnych”, ale dodatkowo także w pytaniach o „czas trwania wywiadu”, „postawę respondenta”, „rozumienie pytań” oraz „obecność osób 3-ich” (ogółem 8 pytań). Tam, gdzie one pojawiają się — są relatywnie wysokie i wynoszą: 1,4% („sposób wypełnienia ankiety ISSP”), 2,9% („czas wypełnienia ankiety ISSP”) oraz 4,4% („pytania trudne”). W „Aneksach” wypełnianych przez ankierów obserwowanych występuje zatem wyższy odsetek „braków danych”, ale jedynie przy tych pytaniach, które przez wszystkich ankierów są stosunkowo najczęściej pomijane (chodzi o pytania dotyczące „czasu wypełniania ankiety ISSP” oraz „pytania trudne dla respondenta”).

Ocenę kompletności drugiego narzędzia — „Ankiety do Ankiera” ułatwi zestawienie zawarte w tabeli 1.

Tabela 1.

Liczba pytań w „Ankiecie do ankietera” ze względu na występujący w nich odsetek „braków danych”

Odsetek „braku danych”	Liczba pytań	
	Ankieterzy (wszyscy)	Ankieterzy (obserwowani)
0%	2	21
0,1% — 0,9%	23	—
1,0% — 1,9%	13	13
2,0% — 2,9%	4	8
3,0% — 3,9%	2	—
4,0% — 4,9%	1	2
5,0% — 5,9%	—	3
6,0% i powyżej	2	—
Średni odsetek „braku danych”	1,4	1,5

Jak wspomniano, „Ankieta do ankietera” była znacznie obszerniejsza i zawierała 47 pytań. W „Ankiecie” tej odsetek „braków danych” dla wszystkich ankieterów wahał się od 0 do 7,7% (przy średnim odsetku 1,4%). Podobnie jak w „Aneksie”, braki informacji w ogóle nie występują jedynie w przypadku 2 pytań „ewidencyjnych” (numer wywiadu, numer ankietera). Stosunkowo najmniej — poniżej 1% — jest ich w pytaniach „faktualnych” — zamkniętych (np. o „udział osób 3-ch”), najwięcej zaś pojawiało się ich w pytaniach otwartych o „opinie”, w których ankieter miał uzasadnić swój sąd (w granicach 3–7%).

W przypadku „Ankiety” wypełnianych przez ankieterów obserwowanych, podobnie jak w „Aneksie”, liczba pytań, w których nie występują „braki danych” jest niższa w porównaniu z analogiczną dla wszystkich ankieterów (odpowiednio — w „Aneksie”: 8 i 4 oraz w „Ankiecie”: 21 i 2). W grupie tej średni odsetek braków odpowiedzi wynosi 1,5%, a więc jest praktycznie identyczny z tym dla wszystkich ankieterów.

Tak więc, zarówno w przypadku jednego jak i drugiego narzędzia średni odsetek braków informacji nie jest wysoki i sięga co najwyżej 1,5%. Częściej pojawiają się one w „Ankiecie do ankietera” niż w „Aneksie”, niezależnie od tego czy wypełniana jest ona przez ankieterów realizujących wywiad standardowy czy też wywiad obserwowany. Wydawać się więc może, że biorąc pod uwagę kryterium kompletności, „Aneks” stanowić może lepszą podstawę oceny wywiadu w porównaniu z „Ankieta”. Powyższy wniosek z pewnością jest słuszny, gdybyśmy uznali te dwa narzędzia za w pełni ekwiwalentne ze względu na formę i treść pytań. Tak jednak nie jest. Dlatego też obecnie, dla tych samych dwóch grup ankieterów, przedstawione zostaną odsetki „braków danych” w „Aneksie” i „Ankiecie” jedynie na te pytania, które można uznać za identyczne (na poziomie zapotrzebowania badawczego). Wyjaśnić tutaj także należy, że pytanie ogólne o „postawę respon-

denta wobec wywiadu” zadane było jedynie w „Aneksie”. W „Ankiecie” było to pytanie o „postawę respondenta na początku” i „pod koniec wywiadu”. W dalszych analizach porównywane więc będzie pytanie ogólne z pytaniami szczegółowymi. Interesujące nas dane zawarte są w tabeli 2.

Tabela 2.  
Odsetek „braków danych” na pytania w „Aneksie” i „Ankiecie”

Rodzaj informacji	„Aneks dla ankietera”		„Ankieta do ankietera”	
	Ankieterzy (wszyscy)	Ankieterzy (obserwowani)	Ankieterzy (wszyscy)	Ankieterzy (obserwowani)
Numer wywiadu	0,0	0,0	0,0	0,0
Numer ankietera	0,0	0,0	0,0	0,0
a. Postawa resp. wobec wywiadu (P)	0,8	0,0	0,6	1,5
b. Postawa resp. wobec wywiadu (K)	0,8	0,0	2,2	4,4
Rozumienie pytań przez resp.	0,2	0,0	1,4	2,9
Pytania trudne dla resp.	0,9	4,4	1,4	2,9
Obecność osób trzecich	0,5	0,0	0,3	1,5
Średni odsetek „braku danych”	0,3	0,8	0,8	1,9
		0,5		1,4

Rozkłady odsetka braków odpowiedzi na poszczególne pytania są zróżnicowane — średni odsetek „braków danych” jest niższy w „Aneksie” niż w „Ankiecie” (odpowiednio 0,5 i 1,4). W „Aneksie” (zarówno dla wszystkich ankieterów, jak i ankieterów obserwowanych) jest on najwyższy w przypadku „pytań trudnych” (odpowiednio 0,9% i 4,4%), w „Ankiecie” zaś w pytaniach o „postawę respondenta pod koniec wywiadu” (2,2% i 4,4%). Potwierdza się więc to, że w „Aneksach” jest generalnie mniej „braków danych”, są one bardziej kompletne niż „Ankiety”, aczkolwiek jest to zależne od rodzaju informacji.

Na marginesie warto tutaj podkreślić, iż co najmniej dziwne wydaje się, iż odsetek „braków danych” zarówno w „Aneksie” jak i „Ankiecie” jest wyższy w przypadku ankieterów, którzy realizowali wywiady obserwowane. Być może ankieterzy ci uznali, iż najwyższe — w ich odczuciu — standardy pracy obowiązywały jedynie w trakcie realizacji wywiadu i nie dotyczyły innych materiałów, poza merytoryczną częścią kwestionariusza.

Dotychczasowe stwierdzenia wydają się oczywiste, biorąc pod uwagę stosunek ankieterów do „dodatkowych” elementów narzędzia, jakimi są z pewnością — w ich odczuciu — „Aneks” lub „Ankieta”. Co więcej, nie tylko sama obszerność „Ankiety”, lecz także i wielość zawartych w niej pytań otwartych o „opinie”, mogły być dla części ankieterów czynnikiem „demobilizującym”, dla części zaś — źródłem trudności (uzasadnienie opinii wymaga bowiem znacznie większego wysiłku niż odpowiedź na pytania faktualne, dychotomiczne). Z drugiej jednak strony, ankieterzy, o czym dotąd nie wspomniano, za wypełnienie „Ankiety” dostawali dodatkową gratyfikację finansową. Oczekiwać można zatem było, iż przyczyni się

to do podniesienia jakości wypełnienia „Ankiety”. Tak się jednak nie stało. Pamiętać także należy, iż „Aneks” stanowił integralną część kwestionariusza. Ankieterzy po przeprowadzonym wywiadzie, przeglądając kwestionariusz być może od razu wypełniali „Aneks”. „Ankieta” była natomiast osobnym formularzem i, być może, nie była wypełniana (mimo zamieszczonej instrukcji) bezpośrednio po wywiadzie, lecz po pewnym czasie. Ankieterzy mogli już wtedy nie pamiętać co pewnych szczegółów konkretnej sytuacji i po prostu w ogóle nie wpisywali odpowiedzi.

Czy jednak rzeczywiście jest tak, że w tej samej sytuacji krótsze narzędzie („Aneks”) zawsze pozwala na uzyskanie bardziej kompletnych materiałów niż obszerniejsze („Ankieta”)? Aby z kolei odpowiedzieć na to pytanie, porównać należy kompletność „Aneksów” oraz „Ankiety” wypełnianych przez ankieterów realizujących wywiady obserwowane i obserwatorów obecnych w trakcie wywiadu. Dane te zawarte są w tabeli 3.

Tabela 3.

Odsetek „braków danych” na pytania w „Aneksie” (dla ankieterów obserwowanych i obserwatorów)

Rodzaj informacji	Ankieterzy obserwowani	Obserwatorzy
Numer wywiadu	0,0	0,0
Numer ankietera	0,0	0,0
Dzień realizacji wywiadu	0,0	14,5
Miesiąc realizacji wywiadu	0,0	10,1
Czas trwania wywiadu	0,0	1,4
Czas wypełniania Ankiety ISSP	2,9	10,1
Sposób wypełnienia Ankiety ISSP	1,4	4,4
Postawa respondenta wobec wywiadu	0,0	4,4
Rozumienie pytań przez respondenta	0,0	4,4
Pytania trudne dla respondenta	4,4	8,7
Obecność osób 3-ich w trakcie wywiadu	0,0	4,4
Średni odsetek „braku danych”	0,8	5,7

Powyższe zestawienie wskazuje, iż tymi, którzy „lepiej” wypełniali „Aneks” są ankieterzy nie zaś obserwatorzy (średni odsetek braków informacji wynosi odpowiednio 0,8 i 5,7%). Jest to zaskakujące, ponieważ to właśnie obserwatorzy byli tymi „wybranymi”, najlepszymi, o najwyższych kwalifikacjach ankieterami, i to właśnie od nich można było spodziewać się najlepszej pracy. Co więcej, jak wcześniej wskazano, ankieterzy realizujący wywiady obserwowane gorzej wypełniali „Aneks” niż ci, którzy realizowali wywiady standardowe (średni odsetek braków informacji wynosi odpowiednio 0,8 i 0,3%).

Porównanie kompletności „Ankiety” wypełnianej przez ankieterów (obserwowanych) i obserwatorów również przynosi dość nieoczekiwane rezultaty.

Tabela 4.

Liczba pytań w „Ankiecie” ze względu na występujący w nich odsetek „braków danych” (dla ankierów obserwowanych i obserwatorów)

Odsetek „braku danych”	Liczba pytań	
	Ankierzy obserwowani	Obserwatorzy
0%	21	31
0,1% – 0,9%	—	—
1,0% – 1,9%	13	9
2,0% – 2,9%	8	4
3,0% – 3,9%	—	—
4,0% – 4,9%	2	2
5,0% – 5,9%	3	1
6,0% i powyżej	—	—
Średni odsetek „braku danych”	1,5	0,9

Porównując liczbę pytań, w których wystąpił dany odsetek braku informacji, okazuje się, iż „Ankieta” znacznie lepiej niż ankierzy obserwowani wypełniali obserwatorzy. W przypadku obserwatorów w 2/3 pytań nie występują w ogóle „braki danych” (u obserwowanych ankierów w blisko połowie pytań). Charakterystyczne jest, iż dla tych dwóch grup maksymalne odsetki „braków danych”, aczkolwiek zróżnicowane, występują przy tych samych pytaniach (dotyczyły one uzasadnienia „oceny ankiera sposobu postrzegania wywiadu przez respondenta” oraz „charakterystyki przez ankiera stosunku respondenta do pracy”).

Tak więc, obserwatorzy mimo obszerności „Ankiety”, nadawali jej „większą rangę” w porównaniu z „Aneksem”. Wydaje się, iż było to efektem docenienia jej metodologicznej funkcji, czego jak wskazaliśmy powyżej nie dostrzegali ankierzy — nawet ci obserwowani. Dziwne jednak, iż obserwatorzy jednocześnie nie dostrzegają znaczenia „Aneksu”. Oczekiwać można było bowiem, iż jako osoby specjalnie wyselekcjonowane, rekrutujące się spośród najlepszych ankierów, będą wykonywać swoją pracę jednakowo rzetelnie i zarówno „Aneks” jak i „Ankieta” będą wypełnione kompletnie.

Nie jest więc tak, iż krótsze narzędzie („Aneks”) zawsze pozwala na uzyskanie bardziej kompletnych materiałów niż obszerniejsze („Ankieta”). Czynnikiem „interwenującym” wydaje się tutaj wiedza ankierów (obserwatorów) na temat celu i znaczenia poszczególnych informacji.

Czy zatem, biorąc pod uwagę kompletność, „Aneks” lub „Ankieta” mogą stać się podstawą oceny poszczególnych wywiadów i ewentualnej ich eliminacji z opracowania? Wydaje się, że nie. Za pomocą „Aneksu” uzyskuje się co prawda prawie kompletne informacje, ale ich liczba jest bardzo ograniczona. Z kolei „Ankiety”, które dostarczają bardziej szczegółowych danych są niekompletne. Cóż bowiem z tego, iż przykładowo dowiemy się nawet, że respondent miał trudności z rozumieniem pytań (nie wystąpił „brak danych”), skoro nie będzie wiadomo (ze względu na „zwięzłość” aneksu lub „braki danych” w obszerniejszym narzędziu),



przy których pytaniach one wystąpiły i na czym polegały. Stwierdzenie, że respondent miał trudności jest bowiem subiektywne: w odczuciu jednego ankietera ten sam respondent mógł mieć trudności, w odczuciu innego nie. Jeśli zatem nie dysponuje się materiałami wskazującymi charakter owych trudności, to sam fakt, iż według ankietera one wystąpiły nie upoważnia do wyeliminowania wywiadu z opracowania. A przecież, jak wskazano, informacjami, których najczęściej nie udaje się ustalić (a więc, w których wystąpiły „braki danych”), są przede wszystkim odpowiedzi na tego typu pytania. Tak ważnej, z tego punktu widzenia, kompletności informacji nie zapewniają nam niestety dodatkowe gratyfikacje finansowe.

## WIARYGODNOŚĆ INFORMACJI STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ OCENY MATERIAŁÓW Z BADAŃ

Obecnie oceniony zostanie „Aneks dla ankietera” i „Ankieta do ankietera” z punktu widzenia wiarygodności zawartych w nich informacji. Ze względu na brak „obiektywnych” kryteriów ocena ta sformułowana będzie na podstawie porównania rozkładów odpowiedzi na poszczególne pytania w „Aneksie” i „Ankiecie”. Tego typu analizy określa się mianem weryfikacji zewnętrznej (Lutyński 1975: 347; Sjöberg i Nett 1964: 302). W pierwszej kolejności poddane zostaną ocenie dane uzyskane od wszystkich ankieterów. Celowe wydaje się przypomnieć, iż analizy dotyczyć będą jedynie tych pytań, które można uznać za porównywalne na poziomie poszukiwanych informacji.

Tabela 5.

Procentowe rozkłady odpowiedzi na wybrane pytania zawarte w „Aneksie” i „Ankiecie” (dla wszystkich ankieterów oraz ankieterów obserwowanych)

Rodzaj informacji	Ankieterzy (wszyscy)		Ankieterzy (obserwowani)	
	„Aneks dla ankietera”	„Ankieta do ankietera”	„Aneks dla ankietera”	„Ankieta do ankietera”
0	1	2	3	4
Postawa respondenta (P) (a)	%	%	%	%
przyjazny	67,4	67,5	74,2	72,7
niezbyt zainteresowany	26,9	29,0	16,7	22,8
zniecierpliwiony, wrog	5,7	3,5	9,1	4,5
Postawa respondenta (K) (a)				
przyjazny	67,7	76,9	75,4	83,2
niezbyt zainteresowany	27,0	21,1	16,9	15,8
zniecierpliwiony, wrog	5,3	2,0	7,7	1,5
Rozumienie pytań przez respondenta (a)				
brak zastrzeżeń (dobrze)	92,1	83,9	83,6	68,7
istnieją zastrzeżenia (słabo)	7,9	16,1	16,4	31,3

Tabela 5 cd.

Rodzaj informacji	Ankieterzy (wszyscy)		Ankieterzy (obserwowani)	
	„Aneks dla ankietera”	„Ankieta do ankietera”	„Aneks dla ankietera”	„Ankieta do ankietera”
0	1	2	3	4
<b>Pytania trudne dla respondenta</b>				
brak zastrzeżeń (nie było pytań trudnych)	79,8	84,1	67,2	68,8
istnieją zastrzeżenia (były pytania trudne)	20,2	15,9	32,8	31,2
<b>Obecność osób 3-ich w trakcie wywiadu (a)</b>				
brak zastrzeżeń (nie było, nie włączały się)	86,6	88,6	72,1	83,8
istnieją zastrzeżenia (włączały się)	13,4	11,4	27,9	16,2

(a) Odpowiedzi na pytania z „Aneksu dla ankietera” zostały zrekodowane w w następujący sposób:

1. Postawa respondenta P (początek wywiadu) — połączono kategorie: „znieczepliwiony i niechętny” oraz „wrogi”;
2. Postawa respondenta K (koniec wywiadu) — połączono kategorie: „znieczepliwiony i niechętny” oraz „wrogi”;
3. Rozumienie pytań przez respondenta — połączono kategorie: „rozumienie dobre” oraz „dostateczne”;
5. Obecność osób trzecich w trakcie wywiadu — połączono kategorie: „nie było osób trzecich” oraz „były, lecz nie wtrącały się do rozmowy”.

Porównując rozkłady odpowiedzi na analogiczne pytania w „Aneksie” i „Ankiecie” (zob. kol. 1 i 2 w tabeli 5), zauważyć można, że rozbieżności wahają się od 0,1 do 9,2 punktu procentowego (średnia różnica dla wszystkich pytań wynosi 4,3 punktu). Stosunkowo najwyższą wartość średnia ta przyjmuje w pytaniu o „rozumienie pytań kwestionariusza PGSS '94” (8,2 punktu), następnie „postawę respondenta pod koniec wywiadu” (6,1 punktu), „pytania trudne w wywiadzie” (4,3 punktu), „udział osób 3-ich” (2,0 punktu), najmniejszą zaś — w pytaniu o „postawę respondenta na początku wywiadu” (1,5 punktu). Generalnie, mniej zastrzeżeń pod adresem respondentów formułują ankieterzy w „Ankietach”. Być może jest to efekt upływu czasu i „zacierania się” wrażeń z wywiadu (o ile słuszna jest wskazana wcześniej hipoteza, iż „Ankieta” tę wypełniano „zbiorczo”, a więc po pewnym czasie) lub też dążenia do „minimalizacji wysiłku” związanego z udzielaniem odpowiedzi (o ile bowiem ankieter stwierdzał występowanie zastrzeżeń, winien szczegółowo określić ich charakter i wskazać, których pytań one dotyczą).

Porównanie rozkładów odpowiedzi na poszczególne pytania niewiele jednak mówi o ich zgodności na poziomie jednostkowym (niezgodności mogą bowiem „znosić się” i w rezultacie rozkłady mogą być praktycznie identyczne). Aby zatem przekonać się, jak często ten sam ankieter wpisywał w „Aneksie” i „Ankiecie” jednakowe informacje obliczono odsetek zgodności odpowiedzi na poszczególne pytania oraz wielkość korelacji *gamma* (z pominięciem kategorii „brak danych” i „trudno powiedzieć”), która informuje o stopniu zgodności.

Stosunkowo najwięcej zgodności odpowiedzi w „Aneksie” i „Ankiecie” wystąpiło w pytaniach o: „obecność osób trzecich w trakcie wywiadu” (92% zgodności,  $gamma = 0,96$ ); „pytania trudne” (90,2% zgodności,  $gamma = 0,96$ ) i „rozumienie pytań” (88,6% zgodności,  $gamma = 0,94$ ). Najmniejszy odsetek zgodności wystąpił w pytaniach o „postawę respondenta wobec wywiadu” (początek wywiadu: 76,6% zgodności,  $gamma = 0,83$ ; koniec wywiadu: 73,8% zgodności,  $gamma = 0,80$ ). Oznacza to, iż w tych dwóch pytaniach w blisko 1/4 przypadków ankieterzy udzielili innej odpowiedzi w „Aneksie” i „Ankiecie”; w pozostałych przypadkach odsetek ten waha się od 8 do 11%. Średni odsetek zgodności wynosi 84,2%.

Praktycznie w przypadku każdego pytania zmiany odpowiedzi ankieterów przebiegały w obydwóch kierunkach. W pytaniach o „postawę respondenta” najczęstsze zmiany to przejście od odpowiedzi „przyjazny, zainteresowany” do odpowiedzi „niezbyt zainteresowany” lub odwrotnie (pytanie dotyczące „postawy na początku wywiadu”: 82,4% ogółu zmian i „pod koniec wywiadu”: 85,1%), co nie oznacza oczywiście, iż zmiany nie wystąpiły między kategoriami „przyjazny — wrogi” (odpowiednio: 5,4% oraz 3,1%). W pozostałych pytaniach zmiany przebiegały, jak wspominaliśmy, w obu kierunkach: od odpowiedzi, w których formułowano zastrzeżenia, do tych, w których nie stwierdzano ich.

Powyższe uwagi skłaniają do postawienia pytania czy informacje z „Aneksu” lub „Ankiety” stać się mogą podstawą oceny kwestionariusza? I znowu, ze względu na stwierdzone rozbieżności danych z tych dwóch źródeł, odpowiedź musi być negatywna. Rozbieżności odpowiedzi w „Aneksie” i „Ankiecie” nie są co prawda duże, niemniej pamiętać należy, iż udzielali ich ci sami ankieterzy, opisując te same sytuacje. Co najdziwniejsze, występują one nie tylko w pytaniach o „opinie”, ale nawet w pytaniach „faktualnych”, dotyczących obecności osób trzecich. Które zatem informacje mają być podstawą oceny wywiadu? Te zawarte w „Aneksie”, czy też może w „Ankiecie”? Na to pytanie nikt chyba nie jest w stanie udzielić przekonującej odpowiedzi.

W związku ze zróżnicowanym odsetkiem „niezgodności” odpowiedzi na niektóre pytania w „Aneksie” i „Ankiecie”, interesujące wydawało się ustalenie zależności między zgodnością deklaracji a kategoriami ankieterów wyróżnionymi ze względu na ich podstawowe charakterystyki. Charakterystyki te były następujące: płeć ankietera, wiek, wykształcenie (mierzone liczbą lat skolaryzacji), przynależność do grupy społeczno-zawodowej (w podziale na inteligencję, techników i urzędników, studentów oraz „innych”, z których ta ostatnia kategoria była tzw. zmienną referencyjną), wielkość miejscowości, w której mieszka ankieter oraz liczbę zrealizowanych przez niego wywiadów (zmienną pogrupowano w cztery kategorie: poniżej 5 wywiadów, od 5 do 9, od 10 do 15 i powyżej 15 wywiadów). Dodatkowo wzięto pod uwagę wielkość miejscowości, w której mieszka respondent: można bowiem założyć, że ankieterzy realizujący wywiady w mniejszych miejscowościach (tzw. „wyjazdowe”) będą częściej składali niezgodne deklaracje dotyczące sytuacji wywiadu, między innymi ze względu na brak możliwości jej opisu bezpośrednio po przeprowadzeniu rozmowy. Tabela 6 zawiera wartości odsetka wyjaśnianego zróżnicowania zgodności deklaracji ankietera w „Aneksie” i „Ankiecie” dotyczących: „postawy respondenta na początku wywiadu” i „pod koniec”, „rozumienia przez niego pytań”, „pytań trudnych” oraz „udziału osób trzecich”. W drugim wierszu podano wielkości standardyzowanego współczynnika regresji beta.

Tabela 6.

Wartości współczynników regresji między zgodnością deklaracji na poszczególne pytania w „Aneksie” i „Ankiecie” a charakterystykami ankieterów

Zmienne		Postawa (P)	Postawa (K)	Rozumienie	Trudność	Osoby 3-cie
Płeć ankietera (1=kobieta)	%	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
	beta	-0,05	0,00	-0,03	0,05	0,00
Wiek ankietera (w latach)	%	0,0	0,4	0,0	0,0	0,7**
	beta	0,46	0,09	0,01	0,03	-0,12
Wykształcenie ankietera	%	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2
	beta	-0,04	-0,02	-0,01	-0,06	-0,06
Grupa zawodowa ankietera	%	0,0	0,1	0,5	0,0	1,4**
	beta	—	—	—	—	—
Wielkość miejscowości respondenta	%	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0
	beta	0,00	-0,00	0,04	0,05	0,01
Wielkość miejscowości ankietera	%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	beta	0,45	0,03	0,00	-0,01	0,03
Liczba wywiadów	%	0,6*	1,1**	0,0	0,0	0,3
	beta	-0,08	-0,11	-0,02	0,02	0,06

\*  $p < 0,01$

\*\*  $p < 0,001$

Okazuje się, że w przypadku 3 zmiennych: zgodności deklaracji ankietera w „Aneksie” i „Ankiecie” dotyczących „postawy respondenta na początku wywiadu” i „pod koniec” oraz zgodności deklaracji dotyczących „udziału osób trzecich” wskazać można trzy czynniki, które przy kontroli wszystkich innych zmiennych podanych w tabeli wyjaśniają tę zgodność. W przypadku deklaracji dotyczących „postawy respondenta na początku” i „pod koniec wywiadu” jest to liczba zrealizowanych przez ankietera wywiadów. Przy czym, jest to zależność ujemna — im mniej wywiadów realizował ankieter, tym większa liczba zgodności deklaracji w „Aneksie” i „Ankiecie”. Wynik ten jest zgodny z potocznym odczuciem: ponieważ ankieterzy wypełniali „Aneksy” i „Ankiety” dopiero po zrealizowaniu kilku wywiadów, to im mniej ich przeprowadzili, tym mniejsze niebezpieczeństwo, iż zapamiętane sytuacje „nałożą się” jedna na drugą, a tym samym będzie większa zgodność opisu. Od razu nasuwa się jednak pytanie, czy istnieje jakaś „graniczna” liczba wywiadów, powyżej której maleje liczba zgodności deklaracji. W takim przypadku zależność od liczby wywiadów byłaby oczywiście nieliniowa i można by

wówczas określić punkt załamania krzywej, czyli ową „granicę”. Okazuje się jednak, że jest to zależność liniowa — w modelu regresji z tabeli 6 uwzględniono dodatkową zmienną, a mianowicie liczbę wywiadów podniesioną do kwadratu. Jej wprowadzenie nie zwiększyło w istotnym statystycznie stopniu odsetka wyjaśnianej wariancji w żadnym z analizowanych przypadków zgodności deklaracji.

Jeżeli chodzi o trzecią zmienną — zgodność deklaracji dotyczącej „udziału osób trzecich”, wskazać można 2 czynniki, które ją wyjaśniają: wiek ankietera i przynależność do grupy społeczno-zawodowej. W pierwszym przypadku jest to także zależność ujemna: im ankieter realizujący wywiad był młodszy, tym większa była zgodność deklaracji dotyczącej udziału osób trzecich. W drugim przypadku istnieje większa zgodność deklaracji na ten temat wśród ankieterów należących do inteligencji oraz grupy techników i urzędników. Oznacza to, iż ankieterzy studenci — przynajmniej w przypadku deklaracji dotyczących „udziału osób trzecich” są mniej wiarygodnymi informatorami niż pozostali.

Wróćmy jednak do problemu wiarygodności danych w „Aneksie” i „Ankiecie”. W kolumnie 3 i 4 tabeli 5 zawarte są rozkłady odpowiedzi ankieterów obserwowanych na pytania „Aneksu” i „Ankiety”. Procentowe różnice rozkładów odpowiedzi na poszczególne pytania wahają się od 1 do 15 punktów procentowych. Średni odsetek zgodności informacji w „Aneksie” i „Ankiecie” wynosi 81,8%. Stosunkowo najwięcej zgodności wystąpiło w informacjach dotyczących „pytań trudnych” (89,1%), następnie „obecności osób 3-ich” (85,3%) i „rozumienia pytań” (85,1%); najmniej zaś — „postawy wobec wywiadu” (na początku: 75,8% i pod koniec 73,8%). We wszystkich przypadkach (z wyjątkiem pytania dotyczącego rozumienia) zmiany szły w obydwu kierunkach, tzn. przykładowo w „Aneksie” formułowano zastrzeżenia, w „Ankiecie” pomijano je i odwrotnie.

Powyższe stwierdzenia wskazują, iż ogólnie stopień zgodności deklaracji ankieterów obserwowanych w „Aneksie” i „Ankiecie” jest nieco niższy niż dla ogółu ankieterów (odpowiednio 81,8% i 84,2%). Oznacza to, iż ankieterzy ci nieco częściej wpisywali sprzeczne informacje dotyczące przebiegu wywiadu niż ankieterzy realizujący wywiady standardowe. Jeśli jednak dla tych dwóch grup ankieterów uszeregować pytania ze względu na odsetek zgodności odpowiedzi w „Aneksie” i „Ankiecie”, okaże się, iż obydwie szeregi są praktycznie zbieżne. Dla obydwóch grup najwyższy odsetek zgodności deklaracji występuje w przypadku pytań o „udział osób trzecich” oraz „pytania trudne”, najniższy o „postawę respondenta do wywiadu” — na początku i pod koniec.

Ponieważ wydawało się, iż wskazane rozbieżności deklaracji w „Aneksie” i „Ankiecie” spowodowane mogą być odmiennością narzędzia — konkretnie — sformułowania pytań i koniecznością ich rekodowania, celowe wydawało się sprawdzenie zgodności deklaracji na ten sam temat ankieterów uczestniczących w tym samym wywiadzie. Porównano zatem rozkłady odpowiedzi w „Aneksie” i „Ankiecie” ankieterów realizujących wywiady obserwowane i obserwatorów. Dane dotyczące „Aneksu” zawiera poniższa tabela.

Tabela 7.

Procentowe rozkłady odpowiedzi na wybrane pytania zawarte w „Aneksie dla ankierów”  
(dla ankierów obserwowanych i obserwatorów)

Rodzaj informacji	Ankieter obserwowany	Obserwator
Miesiąc realizacji wywiadu PGSS	%	%
maj	100,0	100,0
Sposób wypełnienia Ankiety ISSP		
ankietę wypełnił respondent	68,2	60,1
ankietę wypełnił ankieter	27,3	30,3
inna sytuacja	4,5	9,1
Postawa respondenta wobec wywiadu		
przyjazny	72,7	50,0
niezbyt zainteresowany	16,7	43,9
zniecierpliwiony	7,6	6,1
wroggi	3,0	0,0
Rozumienie pytań przez respondenta		
dobre	59,1	66,7
dostateczne	25,8	19,7
słabe	15,1	13,6
Pytania trudne dla respondenta		
nie było pytań trudnych	66,7	63,5
były pytania trudne	33,3	36,5
Obecność osób 3-ich w trakcie wywiadu		
nie było osób 3-ich	28,8	34,8
osoby 3-cie nie włączyły się	40,9	18,2
osoby 3-cie włączyły się	30,3	47,0

Tabela ta prezentuje rozkłady odpowiedzi ankierów obserwowanych i obserwatorów jedynie na niektóre pytania „Aneksu”: z oczywistych względów pominięto bowiem odpowiedzi na pytania o „dzień realizacji wywiadu”, jego „czas trwania” itp. Obecnie zatem należy je omówić. W przypadku „dnia realizacji wywiadu” różnice rozkładów odpowiedzi nie są duże (sięgają 3 punktów procentowych), odsetek zgodności deklaracji wynosi zaś 86,4%. Bardzo interesujący jest jednak ich „rozrzut”. Okazuje się, iż dla tych samych wywiadów różnice wskazywanych dat realizacji wahają się od 1 do 19 dni. Jedynym wytłumaczeniem tego faktu jest to, że informacje te były wpisywane „z głowy”, przy czym nie wiadomo, czy któraś z dat jest właściwa, a jeśli tak, to która?

Podobna sytuacja występuje, gdy analizujemy „czas realizacji wywiadu” i „czas wypełniania ankiety ISSP”. Średni czas realizacji wywiadu PGSS wg ankierów i obserwatorów jest praktycznie identyczny i wynosi odpowiednio 70,7 min. oraz 69,8

min. Jednakże odsetek zgodności deklaracji sięga jedynie 61,8% (z tolerancją do 10 minut; w przypadku zawężenia przedziału do 5 minut — odsetek zgodności spada do 42,6%), zaś różnice rozkładów — 10 punktów procentowych. Jednostkowe rozbieżności deklaracji (w odniesieniu do tego samego wywiadu) sięgają nawet 130 minut. Analogicznie jest w przypadku informacji dotyczących „czasu wypełniania ankiety ISSP”: średni czas wynosi wg deklaracji ankieterów 16,4 min. i obserwatorów 18,8 min.; odsetek zgodności osiąga 90,3%, a różnice rozkładów — 5 punktów procentowych. Rozbieżności na poziomie jednostkowym sięgają jednakże 60 minut. W przypadku powyższych dwóch pytań także nie sposób określić, która z informacji jest wiarygodna — zapisana przez obserwatora, czy też ankietera.

W pytaniu o „sposób wypełnienia ankiety ISSP” zgodność deklaracji wynosi 86,4%, a różnice rozkładów wahają się od 3 do 8 punktów. Oznacza to, iż występują sytuacje, w których przykładowo ankieter twierdzi, iż respondent sam wypełnił ankietę ISSP, obserwator natomiast, iż uczynił to ankieter.

Zgodność deklaracji dotyczącej „postawy respondenta wobec wywiadu PGSS” jest jeszcze niższa i wynosi 57,6%, a różnice rozkładów sięgają nawet 27 punktów procentowych. I znowu, odmienność deklaracji występuje we wszystkich kategoriach (np. „przyjazny i zainteresowany” oraz „zniecierpliwiony i niechętny”), przy czym najczęstsza jest w obrębie dwóch pierwszych („przyjazny i zainteresowany wywiadem” oraz „kooperatywny lecz niezbyt zainteresowany”).

Podobnie jest w przypadku odpowiedzi ankieterów obserwowanych i obserwatorów na pytanie o „rozumienie przez respondenta pytań wywiadu” (zgodność odpowiedzi wynosi 66%, różnice rozkładów od 1,5 do 7,6 punktów procentowych). Rozbieżności ocen dotyczą także wszystkich możliwych kategorii, w tym także odpowiedzi „dobre rozumienie” (według obserwatora) i „słabe rozumienie” (według ankietera).

Stosunkowo wysoki odsetek zgodności wystąpił w przypadku oceny „pytań trudnych dla respondenta” (81,0%). Również i różnice rozkładów odpowiedzi ankieterów i obserwatorów są niewielkie — wynoszą 3,2 punktu procentowego. Wszystkie przypadki niezgodności (19%) oznaczają jednak sprzeczność deklaracji ankietera i obserwatora.

W pytaniu o „udział osób 3-ich w trakcie wywiadu” rozbieżności rozkładów sięgają 23 punktów procentowych (zgodność deklaracji wynosi 69,7%). Szczególnie interesujące wydają się rozbieżności dotyczące samej obecności tych osób, tzn. gdy ankieter twierdził, że osoby 3-cie nie były obecne, podczas gdy obserwator stwierdzał ich obecność lub odwrotnie (ogółem ponad 1/3 rozbieżności).

Analizując zgodność deklaracji ankieterów i obserwatorów na poszczególne pytania „Aneksu” należy podkreślić, iż średni odsetek zgodności dla 9 pytań wynosi 77,7% (przy „niższej” — 5-minutowej tolerancji długości trwania wywiadu i ankiety ISSP — 72,4%). Pamiętać jednak należy, iż 6 spośród owych 9 pytań było pytaniami faktualnymi, dotyczącymi spraw, jakby się wydawało „obiektywnych” — np. dnia realizacji wywiadu. Swoistym „podsumowaniem” tej części rozważań może być stwierdzenie, iż tylko w niespełna 5% przypadków wszystkie deklaracje obserwatorów i obserwowanych ankieterów w „Aneksie” są zgodne; w pozostałych 95,6% wystąpił przynajmniej 1 przypadek niezgodności informacji.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia trudno zgodzić się, iż „Aneks” stanowić może wiarygodne źródło oceny jednostkowego wywiadu i podstawę decyzji

jego ewentualnego wyeliminowania z opracowania. I nie jest w tym momencie istotne, które z deklaracje są wiarygodne, a które nie.

Interesujące wydaje się stwierdzenie, czy podobne tendencje występują w przypadku drugiego z narzędzi oceny, tzn. „Ankiety do ankietera”. W tym celu porównano odpowiedzi ankieterów obserwowanych i obserwatorów zawarte w „Ankietach” (pamiętać musimy, iż tak jak poprzednio, deklaracje te dotyczą tej samej sytuacji wywiadu). Ze względu na liczbę pytań w „Ankiecie”, nie będę jednak przedstawiał odsetka zgodności odpowiedzi na poszczególne pytania, lecz jedynie liczbę pytań, w których wystąpił dany odsetek. Dane te zawiera tabela 8.

Tabela 8.

Liczba pytań w „Ankiecie dla ankieterów” ze względu na występujący w nich odsetek „zgodności” informacji (dla ankieterów obserwowanych i obserwatorów)

Odsetek „zgodności”	Liczba pytań
0%	7
1,0% – 9,9%	3
10,0% – 19,9%	5
20,0% – 29,9%	3
30,0% – 39,9%	2
40,0% – 49,9%	1
50,0% – 59,9%	—
60,0% – 69,9%	3
70,0% – 79,9%	15
80,0% – 89,9%	5
90,0% – 99,9%	—
100,0%	3
Średni odsetek „zgodności”	49,7

Średni odsetek zgodności deklaracji ankieterów obserwowanych i obserwatorów w „Ankiecie” wynosi 49,7%. Oznacza to, że biorąc pod uwagę wszystkie pytania, średnio ponad połowa odpowiedzi ankieterów i obserwatorów jest ze sobą niezgodna. W 7 pytaniach na 47 nie wystąpiła ani jedna zgodność odpowiedzi ankietera i obserwatora, a jednocześnie tylko w 3 pytaniach wszystkie odpowiedzi są zgodne (są to informacje dotyczące numeru wywiadu, numeru ankietera oraz płci respondenta). W przypadku 2/3 pytań odsetek zgodności nie przekracza 75%, a w 1/3 pytań — 25%. Generalnie, wyższy odsetek zgodności deklaracji ankietera i obserwatora występuje w pytaniach rozstrzygnięcia — o „fakty” niż w pytaniach „otwartych”, w których należało uzasadnić uprzednią ocenę.

Nie wydaje się zatem, aby wcześniej stwierdzone rozbieżności deklaracji w „Aneksie” i „Ankiecie” mogły być efektem „nierównoważności” pytań, czy też sposobu rekodowania — wprost przeciwnie, mogły one co najwyżej wpłynąć na zmniejszenie skali rozbieżności tych deklaracji. Opis tej samej sytuacji, dokonany



przez dwie osoby okazuje się być różny — jest to klasyczna sytuacja, w której dwie osoby, uczestniczące w tym samym zdarzeniu opisują je w zupełnie różny sposób.

Czy można zatem traktować ankietera/obserwatora (nie rozstrzygamy tutaj bowiem, które relacje są bliższe „prawdy”) jako wiarygodnego informatora? Chyba nie. Nie można zatem także traktować jako wiarygodnych uzyskanych informacji.

## WNIOSKI

Odpowiedź na postawione we wstępie pytanie o możliwość oceny wywiadu na podstawie ankiet do ankietera musi być negatywna. O ile biorąc pod uwagę kompletność „Aneksów” i „Ankiet” można by uznać, iż stanowiąc mogą one podstawą tego typu oceny, o tyle analiza wiarygodności zawartych w nich informacji przeczy temu. Generalnie, ani „Aneks”, ani „Ankieta” nie są zatem pełnym i wiarygodnym źródłem informacji o wywiadzie.

Jakie są tego konsekwencje? Najważniejszą jest ta, iż z pewnością nie można uznać informacji o sytuacji wywiadu za kryterium „oceny i selekcji poszczególnych wywiadów” czy też „prawidłowości” ich przebiegu (Lutyńska 1968; Szostkiewicz 1968). Druga to ta, iż narzędzie to stanowiąc może co najwyżej podstawę ogólnej, syntetycznej, choć przybliżonej oceny społecznej sytuacji całego badania, a poprzez to empirycznej estymacji błędu pomiaru. Przybliżonej, ponieważ jak wskazują wyniki analiz metodologicznych, których celem jest określenie wpływu czynników związanych z sytuacją wywiadu na uzyskiwane odpowiedzi, ocena ta może być myląca. Niejednokrotnie brak związku między sytuacją wywiadu a odpowiedziami respondentów należy raczej wiązać z niską wartością danych na ten temat, niż z rzeczywistym brakiem wpływu (Ślomoński 1992: 50). Należałoby w związku z tym zastanowić się, czy nie lepsze jednak, bardziej „pewne” są inne sposoby osiągnięcia tego celu, na przykład poprzez powtórny wywiad z tą samą osobą czy choćby wielokrotny pomiar tej samej cechy w trakcie wywiadu (Groves 1989: 323–344).

Dlaczego jednak tak jest, dlaczego aneksy i ankiety nie spełniają funkcji, które mogłyby i powinny spełniać? Wydaje się, iż podstawową przyczyną jest brak świadomości wśród ankieterów celów i funkcji tego typu narzędzi. W rzeczywistości bowiem, w bardzo wielu przypadkach ankieterzy „hurtowo” — po przeprowadzeniu wszystkich lub kilku wywiadów wypełniają ankiety do ankietera. Zwraca zresztą na to uwagę wielu koderów i osoby wprowadzające dane — są oni w stanie, wyłącznie na podstawie owych ankiet stwierdzić, kiedy zaczynają pracować na materiałach kolejnego ankietera.

Celem powyższych rozważań nie było wykazanie „bezużyteczności” wszelkiego typu ankiet do ankietera. Chodziło jedynie o wskazanie konieczności zachowania pewnej „rezerwy” w korzystaniu z tych materiałów. Nie oznacza to jednak, iż nie należy ich doskonalić. Z przedstawionych powyżej analiz wynikają bardzo konkretne wskazania praktyczne. Po pierwsze, narzędzie takie nie powinno być zbyt „obszerne” (długie), ale jednocześnie powinno dawać badaczowi możliwość weryfikacji „uogólnionej” oceny ankietera na podstawie pytań szczegółowych. Po drugie, ankieterzy muszą mieć świadomość metodologicznych funkcji tego narzędzia. Jakakolwiek ankieta czy aneks nie mogą być postrzegane przez nich jako coś „do-

datkowego”, mało ważnego, czy niepotrzebnego. Oznacza to, że w trakcie szkoleń do badań należy ankietnikom wyjaśniać zasadność zamieszczania tego rodzaju pytań, podkreślając ich rolę w całościowej ocenie zebranych materiałów.

## LITERATURA

- Cichomski, B. i Z. Sawiński 1994 *Polskie Generalne Sondáže Społeczne. Struktura skumulowanych danych 1992-1994*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski.
- Gostkowski, Z. 1966 *O założeniach i potrzebie empirycznych badań nad technikami i procedurami badawczymi w socjologii*, (w:) Z. Gostkowski (red.), *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* t. 1. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Groves, M. R. 1989 *Survey Errors and Survey Costs*. New York.
- Hyman, H. 1954 *Interviewing in Social Research*. Chicago.
- Lutyńska, K. 1968 „Ankieta do ankietera” jako źródło wiedzy o wywiadzie kwestionariuszowym, (w:) Z. Gostkowski i J. Lutyński (red.), *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* t. 2. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Lutyńska, K. 1992 *Dyskusja nad tekstem A. Rostockiego „Kłamstwo obronne w ujęciu M. Ossowskiej a etyczne problemy wywiadu kwestionariuszowego w socjologii”*, (w:) Z. Gostkowski (red.), *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* t. 9. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Lutyński, J. 1975 *Analizy weryfikacyjne w badaniach z zastosowaniem wywiadu kwestionariuszowego, ich rodzaje i możliwości*, (w:) Z. Gostkowski i J. Lutyński (red.), *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* t. 5. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Nowak, S. (red.) 1965 *Metody badań socjologicznych*. Warszawa.
- Riesman, D. 1958 *Some Observations on the Interviewing in the Teacher Apprehension Study*, (w:) P.F. Lazarsfeld i W. Thielens, *The Academic Mind*. Illinois.
- Selltiz, C., M. Jahoda, M. Deutsch i S. Cook 1960 *Research Methods in Social Relations*. New York.
- Sjoberg, G. i R. Nett 1964 *A Methodology for Social Research*. New York.
- Stomczyński, K.M. 1992 *Dyskusja nad tekstem A. Rostockiego „Kłamstwo obronne w ujęciu M. Ossowskiej a etyczne problemy wywiadu kwestionariuszowego w socjologii”*, (w:) Z. Gostkowski (red.), *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* t. 9. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Szostkiewicz, S. 1968 „Ankiety do ankieterów” (próba typologii), (w:) Z. Gostkowski i J. Lutyński (red.), *Analizy i próby technik badawczych w socjologii* t. 2. Wrocław-Warszawa: Ossolineum.
- Sztabiński, F. 1995 *Kontrola w badaniach surveyowych: pytania i odpowiedzi*, „ASK” 1.
- Sztabiński, P. B. 1996 *Ankieter jako źródło zniekształceń w procesie badawczym*, „ASK” 2.

## INTERVIEW SCHEDULE FOR AN INTERVIEWER. IS THIS VALID INFORMATION OR DISINFORMATION ABOUT AN INTERVIEW?

This paper deals with the question of the utility of an interview schedule as filled out by interviewer after the interrogation. They regard it as a tool that helps to assess quality of collected data. I analyze, here, answers given by the same interviewers to identical questions, but coming from two different interview schedules as well as answers by different interviewers coming from the same interview. Basing on this I attempt to determine whether their reports are valid source in assessment of quality of collected informations. Data come from reports given in Appendixes to Interviewers in the Polish General Social Survey 1994 and from the methodological research as appended to the PGSS. I compare these reports taking into account: (i) missing informations and (ii) their credibility (extent to which answers given by the same interviewers to the same questions correspond to each other).

The analysis shows that reports given by interviewer in an appendix to the interview schedule can by no means serve as a source of evaluation of collected data. It looks to be only preliminary basis in the assessment of validity.